

УДК 070.1(477.87=214.58):323.15–044.247(477=214.58)

ВПЛИВ РОМСЬКИХ МАС–МЕДІА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПРОЦЕСИ ІНТЕГРАЦІЇ РОМСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ

IN FLUENCE OF ROMA MASS MEDIA OF THE TRANSCARPATHIAN REGION ON INTEGRATION PROCESSES OF ROMA ETHNIC MINORITY IN UKRAINE

Горват М. В.,

аспірант кафедри політології і державного
управління факультету суспільних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет» (Ужгород, Україна), e-mail:
myroslav.horvat@gmail.com, ORCID:
orcid.org/0000-0001-9177-5976

Horvat M. V.,

Postgraduate Student of the Department of
Political Science and Public Administration, Uzhhorod
National University (Uzhhorod, Ukraine),
e-mail: myroslav.horvat@gmail.com,
ORCID: orcid.org/0000-0001-9177-5976

Розкрито питання впливу ромських мас–медіа Закарпатської області, зокрема, друкованих періодичних видань – всеукраїнського двотижневика газети «Романі Яг» («Ромська ватра»), інформаційної листівки «Ром Сом» («Я Ром»), бюлетеня «Роми Закарпаття», журналів «Мірікля» («Намисто») та «Кхаморо» («Сонечко»), телевізійних програм – «Романо джівіпен» («Ромське життя») та «Романо Лав» («Ромське слово»), інтернет–сайтів «Романі Яг» та «Чачіпен» («Правда») на громадсько–політичний розвиток та процеси інтеграції ромської етнічної меншини в Україні.

Автором зроблені висновки, що вказані ромські друковані періодичні видання, телевізійні програми та інтернет–сайти впливають на розвиток інтеграційних процесів ромської етнічної меншини України у соціально–економічній, громадсько–політичній, культурно–інформаційній сферах; сприяють розвитку ромського громадського правозахисного руху Закарпатської області та України загалом; виступають фактором міжкультурної комунікації та розвитку толерантних відносин, засобом подолання стереотипів та проявів етнічної дискримінації щодо ромів. Виходячи з того, що станом на сьогодні ромські друковані періодичні видання та інтернет–сайти Закарпаття не випускаються, найбільший вплив на інтеграційні процеси ромської етнічної меншини України мають телевізійні програми «Романо джівіпен» та «Романо Лав».

Автор зазначає, що розвиток ромських мас–медіа Закарпатської області великою мірою залежить від фінансової підтримки з боку приватних телевізійних каналів, благодійних фондів, донорів, меценатів. Підтримка мас–медіа етнічних меншин, у т.ч. ромської, з боку української держави є слабкою та не регулярною.

Ключові слова: етнополітика України, ромська етнічна меншина, неурядова організація, ромські мас–медіа, міжетнічні відносини, інтеграція.

The article deals with the issues of the influence of the Roma mass media of the Transcarpathian region, in particular on printed periodicals – the all–Ukrainian two weekly newspaper «Romani Yag» («Roma bonfire»), the «Rom Som» («I am a Rom») newsletter, the bulletin «Roma Transcarpathia», the magazines «Miriklya» («Necklace») and «Khamoro» («Sun»), television programs – «Romano Dzhipipen» («Roma life») and «Romano Lav» («Roma word»), Internet sites «Romani Yag» and «Chacipen» («Truth») for public–political development and integration processes of the Roma ethnic minority in Ukraine.

The author concludes that the mentioned Roma periodicals, television programs and Internet sites influence the development of the integration processes of the Roma ethnic minority of Ukraine in the socio–economic, socio–political, cultural and informational spheres; promote the development of the Roma human rights movement in the Transcarpathian region and Ukraine in general; act as a factor in intercultural communication and the development of tolerant relationships, a means to overcome stereotypes and manifestations of ethnic discrimination against Roma. Proceeding from the fact that, as of today, Roma printed periodicals and Internet sites of Transcarpathia are not released, the «Romano Dzhipipen» and «Romano

Lav» TV programs have the greatest influence on the integration processes of the Roma ethnic minority in Ukraine.

The author notes that the development of Roma mass media in the Transcarpathian region depends to a large extent on financial support from private TV channels, charitable foundations, donors, philanthropists. Media support for ethnic minorities, including Roma, on the part of the Ukrainian state is weak and not regular.

Keywords: ethnopolitics of Ukraine, Roma ethnic minority, non–government organization, Roma mass media, interethnic relations, integration.

Постановка проблеми. Питання взаємозв'язку діяльності засобів масової інформації, які створені або продукуються тою чи іншою етнічною меншиною у державі, з розвитком інтеграційних процесів даної етнічної меншини становить значний інтерес для міжнародних інституцій, національних урядів, політичних партій та громадських рухів. Зокрема в «Люблянських рекомендаціях щодо інтеграції різноманітних суспільств», прийнятих ОБСЄ у листопаді 2012 року зазначається, що «Засоби масової інформації виконують дві важливі ролі у процесі інтеграції суспільства. По–перше, вони є ключовим форумом виконання прав для осіб, що належать до меншин, в тому числі прав на користування власною мовою та розвиток своєї культури. По–друге, оскільки вони є інструментом для отримання та передачі інформації, ЗМІ мають суттєве значення для створення атмосфери, що сприяє міжкультурному діалогу та взаєморозумінню, в тому числі шляхом протидії негативним стереотипам, упередженням та нетолерантності в суспільстві» [22, с. 66].

Проблема розвитку ромських мас–медіа України знайшла своє відображення у нормативно–правових актах нашої держави порівняно недавно. Так, указом Президента України Віктора Януковича «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» (від 08 квітня 2013 року) одним із завдань реалізації даної Стратегії зазначалося «сприяння поширенню інформації про життя та культурну самобутність ромів у засобах масової інформації» [52]. У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» (від 11 вересня 2013 року) були визначені конкретні заходи у сфері інформаційної політики держави щодо ромської етнічної меншини переважно на території Одеської області. А відповідальність за виконання загальної вказівки п.56 «Сприяти у висвітленні державними аудіовізуальними засобами масової інформації питань життєдіяльності ромської національної меншини, заходів щодо забезпечення її захисту та інтеграції в українське суспільство» була покладена на Держкомтелерадіо України [38].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблематика становлення та розвитку ромських мас–медіа Закарпатської області, їх впливу на загальноукраїнські процеси інтеграції ромської етнічної меншини є недостатньо дослідженою. В останні роки дотично цієї проблематики торкались як українські, так і зарубіжні дослідники. Зокрема,

питанням становлення, розвитку, значення та впливу ромських ЗМІ Закарпатської області приділяли увагу такі дослідники як Ю. Бідзіля [6; 7; 8] в аспекті міжкультурної комунікації та етнотолерантності; В. Тарасюк [46] у розрізі висвітлення ромської проблематики у мас-медіа; А. Адам [1] щодо мас-медійного аспекту роботи культурно-просвітнього товариства «Романі Яг»; С. Навроцька [28] стосовно організації роботи редакційного колективу газети «Романі Яг»; А. Федушка [55] щодо проблеми недостатнього інформаційного висвітлення життя ромських громад у закарпатських мас-медіа; С. Єрмошкін [12] щодо місця та ролі сучасних ромських мас-медіа; В. Коцюба [18] щодо контенту випусків газети «Романі Яг» за 2005 рік; Н. Козир та О. Григор'єв [16] стосовно проявів мови ворожнечі в інтернет-просторі по відношенню до ромської громади Закарпаття; О. Марушак [23] щодо загальної проблематики друкованих ромських ЗМІ Закарпатської області; А. Гельбіг [58] стосовно специфіки випусків ромських друкованих мас-медіа ромськими неурядовими організаціями Закарпаття.

Зокрема С. Єрмошкін слушно задається питанням – що ми розуміємо і що ми відносимо до терміну «ромські ЗМІ»? На його думку, до «ромських ЗМІ» можна віднести ті, які засновані ромами індивідуально або ромськими товариствами, як правило існують за рахунок зовнішніх джерел фінансування у вигляді грантів від неурядових фондів [12, с. 113]. С. Єрмошкін приходить до висновку, що «ромським ЗМІ є таке видання – друковане, електронне, яке засноване ромами, виступає від імені ромів та в інтересах ромів і головне – несе відповідальність перед ромами» [12, с. 115].

Мета нашої наукової публікації – з'ясувати питання щодо ступеню впливу діяльності ромських мас-медіа Закарпатської області на процеси інтеграції ромської етнічної меншини в Україні. В рамках окресленої мети є потреба у вирішенні наступних дослідницьких завдань: по-перше, проаналізувати ромські періодичні друковані видання Закарпатської області та їх вплив на інтеграційні процеси у ромських громадах України; по-друге, висвітлити роботу ромських телевізійних програм «Романо джівіпен» та «Романо Лав» та вказати місце створених ними телевізійних продуктів у загальноукраїнському телеінформаційному просторі; по-третє, проаналізувати причини слабого розвитку ромських електронних мас-медіа Закарпаття; по-четверте, окреслити напрямки розвитку ромських мас-медіа Закарпаття в контексті розробки нової державної «ромської» Стратегії.

Як відомо, перші ромські неурядові організації України були засновані саме в Закарпатській області: у травні 1991 року в Ужгороді було засноване товариство циган Закарпаття «Рома», а у травні 1993 року культурно-просвітнє товариство «Романі Яг» [13, с. 16]. Протягом 1991–1999 років відбувалося становлення та розвиток цих організацій.

На початку керівництво та члени ромського товариства «Романі Яг» акцентували свою увагу на культурному напрямку роботи, зокрема був створений на той час однойменний ансамбль «Романі Яг», який на той час вважався найкращим ромським ансамблем України [34, с. 80]. Згодом, більша увага приділялася просвітницькій та правозахисній діяльності, а районні осередки «Романі Яг» почали активно діяти у містах Чоп, Мукачево, Перечин, Свалява, смт Великий Березний.

У той же час ромські мас-медіа Закарпаття, по суті, були відсутні. Ситуація змінилася у 1999 році, коли ромська етнічна меншина Закарпатської області та України отримала своє перше друковане видання – газету «Романі Яг» (Ромська ватра). Поява газети «Романі Яг» співпала зі значною активізацією громадсько-політичного руху закарпатських ромів наприкінці 90-х років ХХ століття. У 1997 році в Ужгороді було засноване Культурне товариство циган Закарпаття «Ром Сом» (голова – Аладар Пап) [21]. У 1998 році на установчій конференції в Ужгороді було засноване Товариство музичної культури ромів Закарпаття «Лаутарі» (голова – Вілмош Пап-старший) [48].

24 березня 1999 року побачив світ перший випуск газети «Романі Яг» – на восьми сторінках формату А3, дві з яких були повнокольоровими, містилася інформація про культуру, історію, правозахист, громадське життя ромів. Шеф-редактором газети «Романі Яг» був Аладар Адам, а редактором Євгенія Навроцька. Загальний тираж першого випуску становив п'ять тисяч примірників. У названому випуску газети, до прикладу, була подана інформація про участь голови товариства «Романі Яг» Аладара Адама у Міжнародній конференції з прав людини, яка проходила у м. Парижі в грудні 1998 року [27, с. 2]. Ця подія свідчила про те, що ромський громадський правозахисний рух Закарпатської області вийшов на міжнародний рівень.

Випуск газети фінансово підтримувався Міжнародним фондом Відродження (м. Київ), зокрема програмою «ЗМІ», підпрограмою «Ромські ЗМІ» в рамках реалізації проекту «Видання та поширення газети ромів Закарпаття «Романі Яг»» [37, с. 15]. З 1999 по 2006 роки газета «Романі Яг», яка з початку 2003 року стала всеукраїнським двотижневиком, виходила регулярно. У 2005–2006 роках газета виходила за підтримки Європейської комісії та Інституту Відкритого Суспільства (м. Будапешт). Впродовж 2007–2010 років через брак фінансування кількість випусків газети значно скоротилася: випуск за 2007 рік вийшов за підтримки музиканта і співака Євгена Гудзя (США); випуски за 2009–2010 роки виходили за кошти Міжнародного фонду «Відродження».

Газета «Романі Яг» ставила за мету максимальне розширення аудиторії своїх читачів, тому публікації майже кожного номеру виходили кількома мовами – українською, ромською, рідше російською та угорською [19, с. 3]. Турбуючись про поглиблення міжетнічних відносин у краї та враховуючи значний

відсоток угорськомовних ромів, у третьому номері газети «Романі Яг» від 19 червня 1999 року вперше була надрукована двосторінкова інформаційна вкладка угорською мовою. Так, до прикладу, у вкладиші опубліковано статтю про соціально–економічне та громадське життя ромів села Рагівіці Ужгородського району [59].

Важливим напрямком роботи редакційного колективу газети стала широка міжнародна співпраця з іноземними ромськими журналістами, газетами та журналами, зокрема з таких країн як Угорщина, Словаччина, Чехія, Польща, Нідерланди, Білорусь, Російська Федерація, США. Відповідно широко подавалась інформація про історію, культуру, міжнародні події з життя ромів і ромських товариств.

Перші випуски газети «Романі Яг» засвідчили, що редакційний колектив, кореспонденти та дописувачі приділяли значну увагу подачі інформації, яка торкалася громадсько–політичної сфери життя місцевих ромських громад. Розлогі аналітичні матеріали стосувалися питань громадського активізму та місцевого самоуправління, освіти, охорони здоров'я, правозахисту, благоустрою, працевлаштування у ромських компактних поселеннях (таборах) усіх районів Закарпатської області – як великих за розмірами та чисельністю жителів (у містах Мукачєво [2, с. 3], Свалява [5, с. 5], Перечин [49, с. 4], Берегово та ін.), так і менших (у селах Порошково, Тур'я Ремети, Тур'я Пасіка [10, с. 4] Перечинського району; Батьово [60], Велика Бейгань [25, с. 5] Берегівського району; Холмок Ужгородського району [61]; Ростокі Рахівського району [45, с. 4] та ін.).

Кореспонденти газети «Романі Яг» намагалися оперативно висвітлювати резонансні події, пов'язані з недотриманням чи порушенням прав людини з боку правоохоронних органів та органів місцевої влади, проявами фізичного насилля та дискримінації по відношенню до ромів. Завдяки тісній співпраці юристів правозахисного центру при товаристві «Романі Яг» та редакційного колективу газети «Романі Яг» кожен такий випадок фіксувався, йому надавалася правова оцінка, а за потреби здійснювався і юридичний супровід. Це загалом сприяло зменшенню рівня дискримінації, мови ворожнечі та правового свавілля щодо представників ромської етнічної меншини Закарпаття.

Значну увагу в газеті «Романі Яг» було приділено розвитку та поглибленню міжкультурного діалогу з національно–культурними товариствами різних меншин Закарпатської області, насамперед з угорськими та єврейськими [26, с. 5]. На шпальтах газети «Романі Яг» широко подавалась інформація про створення нових ромських товариств у Закарпатській області, наприклад, товариства «Романо чачіпе» (Ромська правда) у с. Вилок Виноградівського району [44, с. 2], жіночого товариства «Терне чая по нево дром» (Ромські жінки на новій дорозі) в Ужгороді [56, с. 2], Конгресу ромів Закарпаття «Праліпе» в Ужгороді [17, с. 6].

Знайшли свою увагу на сторінках газети «Романі Яг» і президентські електоральні цикли 1999 року [57, с. 3; 35, с. 3] та 2004 року [14, с. 2]. Дискусії щодо принципів та напрямів етнополітики України по відношенню до етнічних меншин, в першу чергу щодо ромської, також приділена велика увага на сторінках газети «Романі Яг» [31, с. 3; 15, с. 3; 53, с. 2; 4, с. 3; 3, с. 1].

Отже, всеукраїнський двотижневик газета «Романі Яг» став вагомим стимулом до активізації громадсько–політичного життя ромської громади Закарпаття та України. Більше того, можна твердити, що саме випуск газети «Романі Яг» та діяльність мережі ромських правозахисних центрів у кількох областях України (Одеській, Харківській, Львівській, Черкаській, Полтавській, Київській, Донецькій) під егідою товариства «Романі Яг» на початку 2000–х років дали потужний поштовх до створення та розвитку місцевих ромських неурядових організацій по всій території України.

Інформаційне висвітлення газетою «Романі Яг» важливих новин із життя ромів Закарпаття та України загалом, публікація аналітичних та правових матеріалів, стали важливим інструментом в руках ромських товариств по відстоюванні прав і свобод громадян; сприяли зниженню мови ворожнечі, проявів насилля та дискримінації; сприяли підвищенню рівня міжкультурного діалогу й толерантності у суспільстві. Сьогодні, на жаль, можна констатувати, що відновлення випуску всеукраїнського двотижневика газети «Романі Яг» у друкованому чи електронному форматі не викликає зацікавленості як з боку держави, так і з боку недержавних фондів та донорів.

Іншим ромським друкованим періодичним виданням була інформаційна листівка «Ром Сом», яка видавалася у 2000 році Культурним товариством циган Закарпаття «Ром Сом» (редактор – Володимир Фединшинець, відповідальний за випуск – Аладар Пап–старший). Дана листівка випускалася у форматі сторінки А4 тиражем 300 примірників. На сторінках «Ром Сом» публікувались інформаційні матеріали про історію, традиції, мистецтво ромів, діяльність громадських товариств. Так, зокрема, у статті Володимира Фединшинця розповідалося про місце ромів у творчості видатного закарпатського художника Адальберта Ерделі (1891–1954 рр.) [54, с. 3].

Впродовж 2002 року товариством циган Закарпаття «Рома» випускався бюлетень «Роми Закарпаття» (головний редактор – Йосип Адам) на двадцяти сторінках формату А4. У виданні публікувались матеріали інформаційно–правового характеру, зокрема, щодо захисту прав громадян у відносинах з правоохоронними органами, Плану заходів щодо виконання місцевої цільової програми «Ромське населення на 2003–2006 роки» [36, с. 7–10].

Закарпатська Асоціація ромських громадських організацій «Скгіпе» («Єдність») (Президент Асоціації – Аладар Адам) протягом 2002 року, щоквартально, видавала перший в Україні повнокольоровий дитячий ромський журнал

«Кгаморо» («Сонечко»), шеф-редактором якого був Аладар Адам, редактором Юліанна Зейкан. Журнал «Кгаморо» позиціонував себе як публіцистично-інформаційний журнал для дітей молодшого шкільного віку та рекомендувався для позакласного читання. Матеріали в «Кгаморо» друкувалися, переважно, двома мовами – українською та ромською. Тираж журналу складав одну тисячу екземплярів. Поряд з дитячими казками та розповідями, «Кгаморо» публікував історичні матеріали, зокрема про існування ромського протодержавного утворення – країни «Циганія» [29, с. 9], про відкриття Христофором Колумбом нових земель [9, с. 9], статтю про ромську символіку (прапор та гімн) [11, с. 12–13].

Закарпатське обласне культурно-просвітне товариство ромських жінок «Терне чая по нево дром» («Молоді жінки на новій дорозі») (голова товариства – Лілія Адам) заснувало та успішно видавало протягом 2007 року єдиний на теренах України та країн бывшего СРСР жіночий ромський журнал «Мірікля» («Намісто»). Шеф-редактором журналу була Лілія Адам, редактором Людмила Кудрявська. Журнал у форматі А4 виходив чотири рази на рік у повнокольоровому вигляді, кількість сторінок різних випусків коливалася від двадцяти семи до тридцяти чотирьох. «Мірікля» виходило українською мовою, загальний тираж складав п'ятсот примірників. У журналі публікувалася серія матеріалів про успішних ромських жінок, які активно займалися громадською діяльністю, зокрема порушували питання відстоювання прав жінок, гендерної рівності у ромських громадах, залучення молодих ромок до громадської роботи. Наприклад, публікувалися статті про життя та досягнення у сфері ромського жіночого громадського руху таких активісток як Лілія Адам (м. Ужгород) [32, с. 3], Юлія Кондур (м. Ізмаїл, м. Одеса) [33, с. 4–5], Жужуна Дудучава (м. Одеса) [20, с. 4–5], Надія Деметер (м. Москва) [47, с. 7].

Спільним для усіх ромських друкованих видань Закарпатської області було те, що вони видавалися за кошти недержавних структур, переважно за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» (м. Київ), «Фонду сприяння демократії» Посольства США (м. Київ), Інституту Відкритого суспільства» (м. Будапешт), програми «Матра» посольства Королівства Нідерландів в Україні (м. Київ). Ромська друкована періодика готувалася та видавалася спільними зусиллями керівництва та членів неурядових організацій «Романі Яг», «Рома», «Ром Сом», «Єкгіпе», «Терне чая по нево дром», журналістів, верстальників, операторів комп'ютерного набору текстів, що свідчить про тісний зв'язок друкованих ромських мас-медіа Закарпаття з діяльністю ромських національно-культурних товариств.

Впливовим фактором інтеграції ромської етнічної меншини України у суспільні процеси стало створення та робота телевізійних ромських мас-медіа Закарпатської області. Ідею щодо започаткування першої ромської телевізійної програми на регіональній державній

телерадіокомпанії «Тиса-1» зумів реалізувати відомий ромський музикант та громадський діяч Вілмош Пап-старший – голова Товариства музичної культури циган Закарпаття «Лаутарі» (Музикант). У 2007 році розпочалась підготовка до виходу в ефір телевізійної програми «Романо джівіпен» («Ромське життя»), перший випуск якої телеглядачі побачили 8 квітня 2008 року (у Міжнародний день ромів). Фінансову підтримку у започаткуванні роботи першого телевізійного ромського мас-медіа (тоді єдиного на теренах країн бывшего Союзу) надав Міжнародний фонд «Відродження» (м. Київ) [43].

Надалі колектив програми «Романо джівіпен» працював у новоствореній редакції програм мовами національних меншин, до складу якої увійшли русинська, російська та ромська редакції. Першим відповідальним редактором редакції програми «Романо джівіпен» став Олександр Коробко, а функції ведучої виконувала ромка Розалія Полікарпова. У різні роки ведучими програми «Романо джівіпен» також були Мирослав Горват, Віктор Човка, Ернесто Шатро. Впродовж 2009–2018 років редактором, старшим редактором, позаштатним журналістом програми «Романо джівіпен» була відома журналістка, громадська активістка, ромологиня Євгенія Навроцька.

Починаючи з вересня 2009 року колектив ромської редакції підготував понад триста випусків телевізійної програми «Романо джівіпен» на різну тематику, яка охоплює практично усі сфери життя ромських громад Закарпатської області, України та світу: зокрема з історії та культури [50], правозахисту, освіти, охорони здоров'я, працевлаштування, життя ромських громад [24], ромського міжнародного громадсько-політичного руху.

У другій половині 2018 року через об'єктивні обставини, умови для належної підготовки та випуску в ефір програми «Романо джівіпен» змінилися. Зацікавленість у започаткуванні нової ромської телепрограми в Ужгороді проявили керівництво приватного телевізійного каналу «21 Ungvár», якому належить 50% ефірного мовлення телевізійного каналу «21 канал», та Товариство угорської культури Закарпаття. Ідея створення нової програми під назвою «Романо Лав» («Ромське слово») належить ромському громадському активісту, журналісту Віктору Човці. Перший випуск програми «Романо Лав» вийшов в ефір на початку 2019 року, а загалом з січня по травень 2019 року вже створено шістнадцять телепередач тривалістю 13–15 хвилин кожна. Головним редактором телепрограми є Тетяна Вашаргелі, редактором Віктор Човка. 75% мовного контенту програми «Романо Лав» складає українська мова, а 25% – ромська, угорська та російська мови. Інформаційний контент програм «Романо Лав» вже має різностороннє наповнення, наприклад, вийшли програми про ромську традицію прикрашати травневі дерева [42], про музичну династію Горватів з Ужгорода [39], про відзначення Міжнародного дня ромів у Мукачеві [41], про життя ромів Львівської області [40].

Колектив телевізійної програми «Романо Лав» має на меті «надавати голос» ромам та представникам інших етнічних меншин Закарпаття, поширювати інформацію про культуру, життя, безпеку та захист прав етнічних меншин в Україні; розповідати про етнонаціональну політику та окремі державні програми у сферах освіти, охорони здоров'я, соціальної сфери; висвітлювати різні заходи що проводяться у ромських громадах Закарпатської області та України; полегшувати спілкування і взаєморозуміння ромів з не ромами на рівні України та європейських країн; стати інструментом міжетнічного об'єднання та міжкультурного діалогу у поліетнічному Закарпатті.

Питання започаткування електронних ромських мас-медіа в Закарпатті постало на початку 2000-х років. Починаючи з грудня 2000 року всеукраїнський двотижневик газета «Романі Яг» почала виходила і в електронному варіанті, спочатку у форматі інтернет-сайту за лінком <http://www.romaniyag.boom.ru>, а згодом за лінком <http://www.romaniyag.uz.ua>. Однак електронні версії газети «Романі Яг» невдовзі припинили свої існування.

Карпатська агенція прав людини «Вестед» (директор – Марія Менджул) у співпраці із Закарпатським обласним ромським об'єднанням «Романі черхень» («Ромська зірка») (голова – Мирослав Горват) у 2013 році створили інформаційний сайт «Чачіпен» («Правда») (лінк <http://www.chachipen.in.ua>) [30]. Сайт повинен був висвітлювати, переважно, питання правозахисту ромської етнічної меншини в Закарпатській області та Україні загалом. На сайті містилася інформація про історію, культуру і традиції ромського народу, громадсько-політичне життя ромів України та світу, регулярно публікувалися поточні новини з життя ромських громад. Окремою колонкою були представлені випуски телепрограми «Романо джівіпен». Адмініструванням сайту «Чачіпен» займався секретар товариства «Романі черхень» Петро Габрин. Однак через труднощі, пов'язані з фінансовим забезпеченням технічної та організаційної підтримки, інформаційний сайт «Чачіпен» припинив своє існування у 2017 році.

Висновки. Таким чином, впродовж 1999–2007 років ромські друковані періодичні видання Закарпатської області, в першу чергу газета «Романі Яг», мали найбільший вплив на інтеграційні процеси у ромських громадах всієї України. Даний вплив відбувався, зокрема, шляхом розповсюдження періодики по областях, створення всеукраїнської мережі корпунктів газети «Романі Яг», проведення спільних заходів ромських журналістів Закарпаття з колегами з інших областей України та закордону, висвітлення на шпальтах газет та журналів аналітичних матеріалів щодо державної етнополітики по відношенню до ромської етнічної меншини, звернення особливої уваги на питання правозахисту та підвищення правової освіти ромських громад, популяризації ромської культури. Впродовж 2008–2011 років ромські друковані мас-медіа Закарпаття поступово

занепали, а протягом 2012–2019 років не друкувалося жодне видання.

Діяльність ромських телевізійних мас-медіа Закарпатської області, а саме програми «Романо джівіпен» впродовж 2009–2019 років та програми «Романо Лав» впродовж першої половини 2019 року засвідчила, що їхня місія полягає у об'єктивному та різносторонньому висвітленні життя ромських громад Закарпаття та України загалом, сприянні толерантному ставленню до представників етнічних меншин, зниженню рівня недовіри до них, зменшенні «мови ворожнечі» у мас-медіа, популяризації ромської культури, історії і традицій, поглибленні інтеграції ромської етнічної меншини України у різних сферах суспільного життя.

Впровадження сучасних електронних ромських мас-медіа в Закарпатській області сьогодні, по суті, не відбувається. У мережі Інтернет інформація про життя ромських громад Закарпатської області, яку подають власне роми, подається переважно через соціальні мережі, наприклад «Фейсбук».

Отже, можна констатувати, що для розвитку ромських мас-медіа Закарпатської області необхідно: по-перше, ініціювати включення до розробки положень майбутньої «ромської» Стратегії інтеграції в українське суспільство конкретних положень про фінансову державну підтримку визначених ромських мас-медіа (друкованих, електронних, телевізійних); по-друге, посилити міжнародну співпрацю ромських мас-медіа з колегами з європейських країн; по-третє, визначити пріоритетом з боку ромських неурядових організацій розвиток електронних мас-медіа, зокрема створення потужного ромського інформаційного ресурсу на зразок як у сусідніх країнах – Чехії, Словаччині, Угорщині.

Список використаних джерел

1. Адам, А., 2013. 'Закарпатське циганське культурно-просвітне товариство «Романі Яг»: історія створення та етапи його становлення', *Ромологія: історія і сучасність. Матеріали Міжнародних наукових читань*, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», с.57–60.
2. Адам, А., 2000. 'Новий біров у таборі Мукачеве', *Романі Яг*, №12 (24) (10 жовтня), с.3.
3. Адам, А., Навроцька, С., 2006. 'Пропозиції та зауваження щодо розгляду Концепції державної мовної політики в Україні', *Романі Яг*, №13 (140) (25 жовтня), с.1.
4. Адам, А., Навроцька, С., 2005. 'Пропозиції щодо поліпшення етнокультурної самобутності та захисту прав ромів України', *Романі Яг*, №6 (111) (6 квітня), с.3.
5. Балінт, М., 1999. 'Свалявська ромська громада', *Романі Яг*, №3 (19 червня), с.5.
6. Бідзіля, Ю., 2013. 'Мас-медіа Закарпаття як чинник міжкультурної комунікації', *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації*, Вип.1 (29), с.283–293.
7. Бідзіля, Ю., 2016. 'Ромський інформаційний сегмент на Закарпатті в контексті проблем міжкультурної комунікації та медіаосвіти', *Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми медіаосвіти в Україні та світі»*, Запоріжжя, с.8–12.
8. Бідзіля, Ю., 2013. 'Сучасний інформаційний простір Закарпаття крізь призму етнотолерантності', *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*, Вип.38, с.98–106.
9. Гельбіг, А., 2002. 'Пошуки Христофором Колумбом морського шляху в Індію', *Кгаморо*, №4, с.9.

10. Герцег, Н., 2001. 'При житті табір тримає хіба що віра', *Романі Яг*, №1 (30) (9 січня), с.4.
11. Гімн, прапор', 2002, *Кгаморо*, №2, с.12–13.
12. Ермошкин, С., 2013. 'Современные ромские СМИ и их роль в освещении проблем ромов', *Ромология: історія і сучасність. Матеріали Міжнародних наукових читань*, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», с.113–119.
13. Зан, М., 2013. 'Проблеми етнокультурного розвитку ромів Закарпаття (1989–2001 рр.)', *Ромология: історія і сучасність. Матеріали Міжнародних наукових читань*, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», с.10–23.
14. Зейкан, Ю., 2003. 'В очікуванні президентських виборів. Ужарага президентські вибори', *Романі Яг*, №5 (24) (12 березня), с.2.
15. 'З питань міжетнічних відносин на Закарпатті', 2000, *Романі Яг*, №2 (31) (24 січня), с.3.
16. Козир, Н., Григор'єв, О., 2014. 'Мова ворожнечі в Інтернет–ЗМІ стосовно представників ромської національної меншини в Закарпатті'. [online] Доступно: <http://khpg.org/index.php?id=1394667648> [09.05.2019].
17. 'Конгрес ромів Закарпаття «Праліпе»', 2000, *Романі Яг*, №9 (21) (22 серпня), с.6.
18. Кошоба, В., 2013. 'Ромські ЗМІ на початку ХХІ століття: газета «Романі Яг» (2005 рік)', *Ромология: історія і сучасність. Матеріали Міжнародних наукових читань*, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», с.104–112.
19. Кравец, Е., 1999. 'Большие проблемы малых народов', *Романі Яг*, №4 (17 липня), с.3.
20. Кудрявська, Л., 2007. 'Жужуна в різних іпостасях. Жужуна анде са ріга', *Мірікля*, №2 (2), червень, с.4–5.
21. 'Культурне товариство циган Закарпаття «Ром Сом»', 2016. [online] Доступно: <http://centerkylytr.pp.ua/2016/10/19/культурне-товариство-циган-закарпат/> [08.05.2019].
22. 'Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних суспільств', 80 с. [online] Доступно: <https://www.osce.org/uk/node/396689?download=true> [15.05.2019].
23. Марушак, ОМ., 2015. 'Дитячі часописи мовних меншин України у навчально-виховному процесі початкової школи', *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (22), Issue: 45, с.31–35. [online] Доступно: <http://eprints.zu.edu.ua/20033/1/2015%20Дитяч%20часописи%20мовних%20меншин%20України%20у%20навчально-виховному%20процес%20початкової%20школи.pdf>
24. 'Мирослав Горват: Роми Сваляви', 2012. [online] Доступно: <https://www.youtube.com/watch?v=9gqnO8IOSKA> [20.05.2019].
25. Навроцька, Є., Опаленик, В., Горват, М., 2007. 'Великі проблеми Малої Бігани. Барє проблеми Малої Бігани', *Романі Яг*, №16 (143) (28 березня), с.5.
26. Навроцька, Є., 2000. 'Закарпатське обласне єврейське культурно-просвітне товариство', *Романі Яг*, №5 (17) (14 березня), с.5.
27. Навроцька, Є., 1999. 'Зустріч на найвищому рівні. До 50-річчя прийняття Загальної Декларації Прав Людини', *Романі Яг*, №1 (24 березня), с.2.
28. Навроцька, СМ., 2001. 'Специфіка роботи редакції газети «Романі Яг», *Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення: Матеріали науково-практичної конференції / Під загальною редакцією П. В. Токаря*, Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, с.111–112.
29. Навроцька, Є., 2002. 'Чи була країна Циганія?', *Кгаморо*, №2, с.9.
30. 'На Закарпатті з'явився циганський сайт', 2013. [online] Доступно: <https://zakarpattia.net.ua/News/109155-Na-Zakarpatti-ziyavvsia-tsyhanskyi-sait> [20.05.2019].
31. 'Один з аспектів вирішення національного питання в Україні', 2000, *Романі Яг*, №3 (15) (15 лютого), с.3.
32. Опаленик, В., 2007. 'Жінка нового шляху. Джувлі нейве дромеса', *Мірікля*, №2 (2), червень, с.3.
33. Опаленик, В., 2007. 'У «Чіріклі» виростають крила. Ке «Чіріклі» аврі барон пгака», *Мірікля*, №3 (3), вересень, с.4–5.
34. Пап, В., Пап, Е., 2018. 'Музичний фольклор ромів Закарпаття', Ужгород: ТОВ «РІК-У», 154 с.
35. 'Передвиборча програма кандидата у Президенти України Кучми Леоніда Даниловича', 1999, *Романі Яг*, №11 (11 листопада), с.3.
36. 'План заходів по виконанню цільової програми «Ромське населення на 2003–2006 роки», 2002, *Роми Закарпаття*, №2, с.7–10.
37. 'Річний звіт Міжнародного фонду «Відродження» за 1999 рік', 131 с. [online] Доступно: http://www.irf.ua/content/files/annual_report_1999.pdf [09.05.2019].
38. 'Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року», 2013. [online] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/701-2013-%D1%80> [20.05.2019].
39. 'Романо Лав 3.05.2019_Йосиф Горват_RomanoLav', 2019. [online] Доступно: <https://www.youtube.com/watch?v=WLIZUcys-KQ> [20.05.2019].
40. 'Романо Лав 12.04.2019_Корінні львівські роми_RomanoLav', 2019. [online] Доступно: <https://www.youtube.com/watch?v=sp-LyHWLVtI> [20.05.2019].
41. 'Романо лав 19. 04.19_Ромський день', 2019. [online] Доступно: <https://www.youtube.com/watch?v=iUwdZT7Kzk> [20.05.2019].
42. 'Романо Лав 10.05.2019_Травневі берізки_RomanoLav', 2019. [online] Доступно: <https://www.youtube.com/watch?v=J2aRWroclJg> [20.05.2019].
43. 'Створення пілоотної телевізійної програми, присвяченої ромам Закарпаття'. [online] Доступно: http://www.irf.ua/grants/awarded_grants/stvorenniya_pilotnoi_televizijnoi_programi_prisyvachenoj_romam_zakarpattya/ [20.05.2019].
44. Сюрет, С., 1999. 'Роми організовуються у нові товариства', *Романі Яг*, №8 (24 вересня), с.2.
45. Сюрет, С., 2000. 'Ромка, що керує табором', *Романі Яг*, №8 (20) (4 серпня), с.4.
46. Тарасюк, В., 'Висвітлення ромської проблематики в ЗМІ: пошук балансу'. [online] Доступно: <https://www.labs.journ.univ.kiev.ua/hrj/wp-content/uploads/2018/04/D0%...D1%83.docx> [08.05.2019].
47. Каченко, В., 2007. 'Надія Деметер – славетна постать у науці. Надія Деметер – лумакері сіклярді', *Мірікля*, №2 (2), червень, с.7.
48. 'Товариство музичної культури циган Закарпаття «Лаутарі» (Музикант)', 2016. [online] Доступно: <http://centerkylytr.pp.ua/2016/10/19/товариство-музичної-культури-циган-3/> [08.05.2019].
49. Тирпак, І., 1999. 'У нас нема часу займатися пустошами', *Романі Яг*, №6 (27 серпня), с.4.
50. 'Тиса–1. Романо джівіпен. Вінце Адам про скрипку', 2011. [online] Доступно: <https://www.youtube.com/watch?v=9Ycx-2ACval> [20.05.2019].
51. Толочко, Н., 2017. 'Науковець УжНУ представив дослідження про ромські медіа в заоканській монографії'. [online] Доступно: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/naukovets-uzhnu-predstavyyv-doslidzhennya-pro-romski-media-v-amerykanskij-monografiji/2017-12-05-15517> [12.05.2019].
52. 'Указ Президента України «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року», 2013. [online] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201/2013> [20.05.2019].
53. 'Україна – країна поліетнічна', 2004, *Романі Яг*, №2 (44) (10 березня), с.2.
54. Фединишинець, В., 2000. 'Роми під пензлем Ерделі', *Ром Сом*, грудень, с.3.
55. Федущка, А., 2014. 'Інформаційна блокада висвітлення проблем ромської громади'. [online] Доступно: <http://www.legalspace.org/en/mission/empowerment-of-roma-communities/item/2481-informatsiina-blokada-vysvitlennia-problem-romskoi-hromady> [12.05.2019].
56. Ференц, Н., 1999. 'Ромські жінки на новій дорозі в майбутні', *Романі Яг*, №8 (24 вересня), с.2.
57. '31 жовтня 1999 року – вибори Президента України', 1999, *Романі Яг*, №9 (15 жовтня), с.3.
58. Helbig, A., 2010. 'The Dialogics of Development: NGOs, Ethnopolitics, and Roma in Ukraine', *In Orange Revolution and Aftermath: Mobilization, Apathy, and the State in Ukraine*, Woodrow Wilson International Center for Schools/ John Hopkins University Press, с.254–273. [online] Доступно: <http://adrianahelbig.com/>

ZHelbigPublications/Helbig%20Ch%2010%20in%20Danieri%20(2010).pdf [15.05.2019].

59. Horvat, B., 1999. 'A ráti tabor', *Романі Яг*, №3 (19 червня).
 60. Horvat, B., 1999. 'Egy kis roma közösség', *Романі Яг*, №11 (11 листопада).
 61. Horvat, B., 2000. 'Romák Homokon', *Романі Яг*, №5 (17) (14 березня).

References

- Adam, A., 2013. 'Zakarpatske tsyhanske kulturno-prosvitnie tovarystvo «Romani Yah»: istoriia stvorennia ta etapy yoho stanovlennia (Transcarpathian Gypsy Cultural and Educational Association «Romani Yag»: history of creation and stages of its formation)', *Romolohiia: istoriia i suchasnist. Materialy Mizhnarodnykh naukovykh chytan, Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», s.57–60.*
- Adam, A., 2000. 'Novyi birov u tabori Mukacheva (New birov in Mukachevo camp)', *Romani Yah*, №12 (24) (10 zhovtnia), s.3.
- Adam, A., Navrotska, Ye., 2006. 'Propozytsii ta zauvazhennia shchodo rozghliadu Kontseptsii derzhavnoi movnoi polityky v Ukraini (Proposals and comments regarding consideration of the Concept of the State Language Policy in Ukraine)', *Romani Yah*, №13 (140) (25 zhovtnia), s.1.
- Adam, A., Navrotska, Ye., 2005. 'Propozytsii shchodo polipshennia etnokulturnoi samobutnosti ta zakhystu prav romiv Ukrainy (Proposals for the improvement of ethno-cultural identity and protection of the rights of Roma in Ukraine)', *Romani Yah*, №6 (111) (6 kvitnia), s.3.
- Balint, M., 1999. 'Svaliavska romska hromada (Svalyava Roma community)', *Romani Yah*, № 3 (19 chervnia), s.5.
- Bidzilia, Yu., 2013. 'Mas-media Zakarpattia yak chynnyk mizhkulturnoi komunikatsii (Mass media of Transcarpathia as a factor of intercultural communication)', *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia Filolohiia. Sotsialni komunikatsii, Vyp.1 (29), s.283–293.*
- Bidzilia, YuM., 2016. 'Romskiyi informatsiinyi sehment na Zakarpatti v konteksti problem mizhkulturnoi komunikatsii ta mediaosvity (Roma information segment in Transcarpathia in the context of problems of intercultural communication and media education)', *Zbirnyk tez dopovidei Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Aktualni problemy mediaosvity v Ukraini ta sviti», Zaporizhzhia, s.8–12.*
- Bidzilia, Yu., 2013. 'Suchasnyi informatsiinyi prostir Zakarpattia kriz pryzmu etnotolerantnosti (Modern information space of Transcarpathia through the prism of ethnic tolerance)', *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia zhurnalistyka, Vyp.38, s.98–106.*
- Helbih, A., 2002. 'Poshuky Khrystoforom Kolumbom morskoho shliakhu v Indii (The search by Christopher Columbus of the seaway to India)', *Khamoro*, №4, s.9.
- Hertseh, N., 2001. 'Pry zhytti tabir trymaie khiba shcho vira (In life, the camp holds faith alone)', *Romani Yah*, №1 (30) (9 sichnia), s.4.
- 'Himn, prapor (Anthem, flag)', 2002, *Khamoro*, №2, s.12–13.
- Ermoshkyn, S., 2013. 'Sovremennye romskye SMY y ykh rol v osvshcheny problem romov (Modern Roma media and their role in highlighting Roma problems)', *Romolohiia: istoriia i suchasnist. Materialy Mizhnarodnykh naukovykh chytan, Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», s.113–119.*
- Zan, M., 2013. 'Problemy etnokulturnoho rozvytku romiv Zakarpattia (1989–2001 rr.) (Problems of Ethnic and Cultural Development of Roma in Transcarpathia (1989–2001))', *Romolohiia: istoriia i suchasnist. Materialy Mizhnarodnykh naukovykh chytan, Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», s.10–23.*
- Zeikan, Yu., 2003. 'V ochikuvanni prezidentykykh vyboriv. Uzharaha prezidentyky vybory (In anticipation of presidential elections. Uzharaha prezidentyky vybory)', *Romani Yah*, №5 (24) (12 bereznia), s.2.
- 'Z pytan mizhetnichnykh vidnosyn na Zakarpatti (On interethnic relations in Transcarpathia)', 2000, *Romani Yah*, №2 (31) (24 sichnia), s.3.
- Kozyr, N., Hryhoriev, O., 2014. 'Mova vorozhnechi v Internet–ZMI stosovno predstavnykiv romskoi natsionalnoi menshyny v Zakarpatti (The language of hostility in the Internet media in relation to representatives of the Roma national minority

in Transcarpathia). Available from: <http://khp.org/index.php?id=1394667648> [09.05.2019].

- 'Konhres romiv Zakarpattia «Pralipe» (The Transcarpathian Roma Congress «Pralipe»)', 2000, *Romani Yah*, №9 (21) (22 serpnia), s.6.
- Kotsiuba, V., 2013. 'Romski ZMI na pochatku XXI stolittia: hazeta «Romani Yah» (2005 rik) (Roma mass media at the beginning of the 21st century: «Romani Yag» newspaper (2005))', *Romolohiia: istoriia i suchasnist. Materialy Mizhnarodnykh naukovykh chytan, Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», s.104–112.*
- Kravets, E., 1999. 'Bolshye problemy malykh narodov (The big problems of small nations)', *Romani Yah*, №4 (17 lypnia), s.3.
- Kudriavska, L., 2007. 'Zhuzhuna v riznykh ipostasiakh. Zhuzhuna ande sa riha (Zhuzhuna in different hypostases. Zhuzhuna ande sa riha)', *Miriklia*, №2 (2), cherven, s.4–5.
- 'Kulturne tovarystvo tsyhan Zakarpattia «Rom Som» (Cultural Society of the Gypsies of Transcarpathia «Rom Som»)', 2016. Available from: <http://centerkylytr.pp.ua/2016/10/19/kulturne-tovarystvo-tsyhan-zakarpatt/> [08.05.2019].
- 'Liublianski rekomendatsii shchodo intehratsii riznomanitnykh suspilstv (Ljubljana recommendations for the integration of various societies)', 80 s. Available from: <https://www.osce.org/uk/node/396689?download=true> [15.05.2019].
- Marushchak, OM., 2015. 'Dytiachi chasopysy movnykh menshyn Ukrainy u navchalno-vykhovnomu protsesi pochatkovoii shkoly (')', *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III (22), Issue: 45, s.31–35.* Available from: <http://eprints.zu.edu.ua/20033/1/2015%20Дитяч%20часописи%20мовних%20меншин%20України%20у%20навчально-виховному%20процесі%20початкової%20школи.pdf>
- 'Myroslav Horvat: Romy Svaliavy (Myroslav Horvat: Roma from Svalyava)', 2012. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=9gqnO8IOSKA> [20.05.2019].
- Navrotska, Ye., Opalenyk, V., Horvat, M., 2007. 'Velyki problemy Maloi Bihani. Bare problemy Maloi Bihani (Big Problems of Mala Behan. Bare problemy Maloi Bihani)', *Romani Yah*, №16 (143) (28 bereznia), s.5.
- Navrotska, Ye., 2000. 'Zakarpatske oblasne yevreiske kulturno-prosvitnie tovarystvo (Transcarpathian Regional Jewish Cultural-Educational Society)', *Romani Yah*, №5 (17) (14 bereznia), s.5.
- Navrotska, Ye., 1999. 'Zustrich na naivysshchomu rivni. Do 50-richchia pryiniattia Zahalnoi Deklaratsii Prav Liudyny (Meeting at the highest level. To the 50th anniversary of the adoption of the Universal Declaration of Human Rights)', *Romani Yah*, №1 (24 bereznia), s.2.
- Navrotska, YeM., 2001. 'Spetsyfika roboty redaktsii hazety «Romani Yah» (The specifics of the work of the newspaper «Romani Yag»)', *Mizhetnichni vidnosyny na Zakarpatti: stan, tendentsii i shliakhy polipshennia: Materialy naukovopraktychnoi konferentsii / Pid zahalnoi redaktsiieu P. V. Tokaria, Uzhhorod: Hosprozrakhunkoviy redaktsiino-vydavnychiy viddil upravlinnia u spravakh presy ta informatsii, s.111–112.*
- Navrotska, Ye., 2002. 'Chy bula kraina Tsyhania? (Was the country Tsyhania?)', *Khamoro*, №2, s.9.
- 'Na Zakarpatti z'явились tsyhanskyi sait (A Gypsy site appeared in Transcarpathia)', 2013. Available from: <https://zakarpattia.net.ua/News/109155-Na-Zakarpatti-z'avyvsia-tsyhanskyi-sait> [20.05.2019].
- 'Odyn z aspektiv vyrishennia natsionalnogo pytannia v Ukraini (One of the aspects of solving a national issue in Ukraine)', 2000, *Romani Yah*, №3 (15) (15 liutoho), s.3.
- Opalenyk, V., 2007. 'Zhinka novoho shliakhu. Dzhuvli neive dromesa (Woman of new way. Dzhuvli neive dromesa)', *Miriklia*, №2 (2), cherven, s.3.
- Opalenyk, V., 2007. 'U «Chirikli» vyrostaiut kryla. Ke «Chirikli» avri baron phaka («Chirikli» grow their wings. Ke «Chirikli» avri baron phaka)', *Miriklia*, №3 (3), veresen, s.4–5.
- Pap, V., Pap, E., 2018. 'Muzychniy folklor romiv Zakarpattia (The Musical Folklore of Transcarpathian Roma)', *Uzhhorod: TOV «RIK-U», 154 s.*
- 'Peredvyborcha prohrama kandydata u Prezypydy Ukrainy Kuchmy Leonida Danylovycha (Pre-election program of the presidential candidate Kuchma Leonid Danylovych)', 1999, *Romani Yah*, №11 (11 lystopada), s.3.
- 'Plan zakhodiv po vykonanni tsiilovoi prohramy «Romske naselennia na 2003–2006 roky» (Action Plan for Implementation

- of the Target Program «Roma Population for 2003–2006»», 2002, *Romy Zakarpattia*, №2, s. 7–10.
37. 'Richnyi zvit Mizhnarodnoho fondu «Vidrodzhennia» za 1999 rik (Annual report of the International Renaissance Foundation for 1999 year)', 131 s. Available from: http://www.irf.ua/content/files/annual_report_1999.pdf [09.05.2019].
38. 'Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo realizatsii Stratehii zakhystu ta intehratsii v ukrainske suspilstvo romskoi natsionalnoi menshyny na period do 2020 roku» (The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Plan of Measures to Implement the Strategy for Protection and Integration in the Ukrainian Society of the Roma National Minorities for the Period until 2020»)', 2013. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/701-2013-%D1%80> [20.05.2019].
39. 'Romano Lav 3.05.2019 Yosyf Horvat Romano Lav (Romano Lav_3.05.2019_Yosyf Horvat Romano Lav)', 2019. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=WLIUZucys-KQ> [20.05.2019].
40. 'Romano Lav 12.04.2019 Korinni lvivski romy Romano Lav (Romano Lav_12.04.2019_Rooted Lviv Roma Romano Lav)', 2019. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=sp-LyHWLVtl> [20.05.2019].
41. 'Romano lav 19. 04.19_ Romsnyi den (Romano lav_19. 04.19_ Roma day)', 2019. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=iIUwdZT7Kzk> [20.05.2019].
42. 'Romano Lav 10.05.2019 Travnevi berizky Romano Lav (Romano Lav_10.05.2019_May birches Romano Lav)', 2019. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=J2aRWroLcJg> [20.05.2019].
43. 'Stvorennia pilotnoi televiziinoi prohramy, prysviachenoj romam Zakarpattia (Creation of a pilot television program dedicated to the Roma of Transcarpathia)'. Available from: http://www.irf.ua/grants/awarded_grants/stvorennia_pilotnoi_televiziinoi_programi_prisvyachenoj_romam_zakarpattia/ [20.05.2019].
44. Siuret, Ye., 1999. 'Romy orhanizovuiutsia u novi tovarystva (Roma are organized in new associations)', *Romani Yah*, №8 (24 veresnia), s.2.
45. Siuret, Ye., 2000. 'Romka, shcho keruie taborom (Romani woman, who manage the camp)', *Romani Yah*, №8 (20) (4 serpnia), s.4.
46. Tarasiuk, V., 'Vysvitlennia romskoi problematyky v ZMI: poshuk balansu (Coverage of Roma issues in the media: the search for balance)'. Available from: labs.journ.univ.kiev.ua/hrj/wp-content/uploads/2018/04/%D0%...D1%83.docx [08.05.2019].
47. Tkachenko, V., 2007. 'Nadiia Demeter – slavetna postat u nauksi. Nadiia Demeter – lumakeri sikliardi (Nadiia Demeter is a renowned figure in science. Nadiia Demeter – lumakeri sikliardi)', *Miriklia*, №2 (2), cherven, s.7
48. 'Tovarystvo muzychnoi kultury tsyhan Zakarpattia «Lautari» (Muzykant) (Association of musical culture of Transcarpathian Gypsies «Lautari» (Musician))', 2016. Available from: <http://centerkylytr.pp.ua/2016/10/19/товариство-музичної-культури-циган-з/> [08.05.2019].
49. Tyrapak, I., 1999. 'U nas nema chasu zaimatysia pustoshchamy (We have no time to deal with pranks)', *Romani Yah*, №6 (27 serpnia), s.4.
50. 'Tysa-1. Romano dzhivipen. Vintse Adam pro skrypku (Tysa-1. Romano Dzhivipen. Vince Adam about the violin)', 2011. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=9Ycx-2ACval> [20.05.2019].
51. Tolochko, N., 2017. 'Naukovets UzhNU predstavyy doslidzhennia pro romski media v zaokeanskii monohrafi (A scientist of UzhNU presented a study about Roma media in a overseas monograph)'. Available from: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/naukovets-uzhnu-predstavyy-doslidzhennya-pro-romski-media-v-amerykanskiy-monografii/2017-12-05-15517> [12.05.2019].
52. 'Ukraina – kraina polietnichna (Ukraine is a multi-ethnic country)', 2004, *Romani Yah*, №2 (44) (10 bereznia), s.2.
53. 'Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Stratehiiu zakhystu ta intehratsii v ukrainske suspilstvo romskoi natsionalnoi menshyny na period do 2020 roku» (Decree of the President of Ukraine «On the Strategy for the Protection and Integration of the Ukrainian Society of Roma National Minorities for the period up to 2020»)', 2013. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201/2013> [20.05.2019].
54. Fedynshynets, V., 2000. 'Romy pid penzlem Erdeli (Roma under the brush of Erdeli)', *Rom Som*, bruden, s.3.
55. Fedushka, A., 2014. 'Informatsiina blokada vysvitlennia problem romskoi hromady (Informational blockade of illustration Roma community problems)'. Available from: <http://www.legalspace.org/en/mission/empowerment-of-roma-communities/item/2481-informatsiina-blokada-vysvitlennia-problem-romskoi-hromady> [12.05.2019].
56. Ferents, N., 1999. 'Romski zhinky na novii dorozhi v maibutnie (Romani women on a new road to the future)', *Romani Yah*, №8 (24 veresnia), s.2.
57. '31 zhovtnia 1999 roku – vybory Prezydenta Ukrainy (October 31, 1999 – elections of the President of Ukraine)', 1999, *Romani Yah*, №9 (15 zhovtnia), s.3.
58. Helbig, A., 2010. 'The Dialogics of Development: NGOs, Ethnopolitics, and Roma in Ukraine', *In Orange Revolution and Aftermath: Mobilization, Apathy, and the State in Ukraine*, Woodrow Wilson International Center for Schoalrs/ *John Hopkins University Press*, s.254–273. Available from: [http://adrianelhelbig.com/ZHelbigPublications/Helbig%20Ch%2010%20in%20Danieri%20\(2010\).pdf](http://adrianelhelbig.com/ZHelbigPublications/Helbig%20Ch%2010%20in%20Danieri%20(2010).pdf) [15.05.2019].
59. Horvat, B., 1999. 'A rati tabor', *Romani Yah*, №3 (19 chervnia).
60. Horvat, B., 1999. 'Egy kis roma közösség', *Romani Yah*, №11 (11 lystopada).
61. Horvat, B., 2000. 'Romák Homokon', *Romani Yah*, №5 (17 (14 bereznia).

* * *